

I R O D A L O M É S F O R R A D A L O M (II.)

DÉSI ÁBEL

A FORRADALOM REALIZMUSA

1.

A forradalom realizmusa az, hogy új valóságot teremtsen, és ennek az új valóságnak a tisztelésére, átélésére és újbóli megteremtésére nevel történelmi méretekben. A forradalom realizmusa a történelem megteremtésének és emberi formáinak a valóságát és új emberi tudományát tárja fel. A forradalom realizmusa az irodalom legnagyobb témája és ihletője. Ez hát az emberi lét nagy kérdése és örök kérdezője. Kérdései emberi létünk minden csontját és idegét áthatják és változásra serkentik.

Másként kell élni, mert ezt parancsolja, ezt sugallja és serkenti, ezt követeli meg tőlünk a forradalom realizmusa. Az álmokat és meseszerű terveket le kell hozni a felhők és messzi látomások birodalmából. Az álmoknak itt a helye a mi emberi bőrünkben és emberi életet formáló gyakorlatunkban.

A forradalom realizmusa teremti meg az igazi embert. A növekedés, a nagyság, a szép és teljes világ felé kitérülő emberség igazi és újra meg újra kiteljesülő életét.

Ezért nagy téma a forradalom realizmusa.

És a nagy téma erős kezeket és erős akaratot kíván. Kitartást és örök harcot, mert újból meg újból meg kell hódítani ezt a mi világunkat, amelyet minduntalan túlnőnek az álmaink.

Ezért mondhatjuk el azt, hogy az irodalom és a forradalom kapcsolatáról és e kapcsolat történelmi értelméről írni a legfontosabb elméleti témát jelenti az író számára.

De ez a téma minduntalan a maga gyakorlati megvalósulását és újrateemtését igényli bennünk. A forradalom realizmusa ezért sohasem lehet tisztán csak elméleti kérdés. A gyakorlat elsőségét és emberi igényeit teljesíti ki és ennek a kiteljesedésnek az igazi értelmét éli bennünk alkotó kezeink világában.

Ezért mondhatjuk el azt is, hogy az írói képzelet, amely a művészi alkotásokban nyilatkozik meg, mindig is bölcsőbb és ravaszabb volt az elméletnél.

A botladozó és ügyetlenkedő elmélet legjobb mestere és vezetője ezért csak a művészi képzelet és a megvalósult alkotásként hozzánk szóló művészi alkotás lehet.

A marxizmus tanító szava a művészet és a forradalom témájában számkra csakis az lehet, hogy a művészi alkotás, a művészi gyakorlat az elsődleges és az adja meg az elmélet mértékét és értékmérő képességének a bizonylatát és osztályozását. A művészi alkotásban döntően megváltozik az elmé-

let és a gyakorlat viszonya. Itt lényegesen előrelép a művészi alkotás és önállósul a gyakorlat előtt. A művészi elmélet a maga létjogosultságát azonban csak a művészi alkotások gyakorlatában találhatja meg. A művészet létezik, s létezhet művészi elmélet nélkül is. Azért létezhet, mert művészi léte elsődleges és független minden előbbi és későbbi kritika létezésétől. A művészet elsődlegessége azt jelenti, hogy felbukkanhat már az emberi tudatnak a kezdeti, mítikus, irracionális korszakában, amikor semmilyen művészetről szóló elmélet, kritika és ítélkezés még nem jelent meg. A legprimitívebb népeknél is fellelhetjük az ének, a tánc, a mese, a rajz, a díszítőelemek művészi formáit. A művészet elméletének azonban e kezdetekhez viszonyítva nagyon hosszú és lassan kibontakozó utat kell megjárnia.

Ezért is mondhatjuk el azt, hogy az irodalom életét, fejlődését és belső tartalmát vizsgáló elméleteknek szerényen és alázatosan kell figyelniük az irodalom társadalmi és történelmi életét és fejlődését. Ő az igazi tanítómester és a példakép. Az irodalom beható tanulmányozása adhatja csak meg az irodalom életét vizsgáló elméleteknek az életszerűséget és frissiséget.

De itt is mindig tudni kell, hogy az irodalmi alkotás elsődlegessége nemcsak abban fejeződik ki, hogy történelmileg is előbb jött létre, és hogy e nélkül az elmélet nélkül és bármikor és bárhol létezni tud, hanem abban is, hogy a legszebben megfogalmazott és legokosabban végiggondolt tanulmány sem mondhat egy irodalmi műről okosabbat és fontosabbat, amit ez az irodalmi mű mond. A világirodalom nagy alkotásai, a *Fauszt*, a *Hamlet*, az *Isteni színjáték*, a *Don Quijote*, a *Bűn és bűnhődés*, a *Háború és béke* stb. stb., mind olyan eredményeket és teljes emberi tartalmat nyújtanak a legnagyobb művészi színvonalon, hogy ezt elméletileg sohasem lehet teljesen kifejezni, megmagyarázni és értékelni. A művészi alkotás a megvalósított, a beteljesült gyakorlat, a példátlan és ritka szép eredményt jelenti, a kritika, az elmélet, az irodalomtörténet pedig mindig csak elmélet marad. Tehát szárazabb, elvontabb, élettelenebb és mindig kisebb marad a művészi alkotás mögött. Ezért a kritika sohasem futhat versenyt a művészi alkotással. És amíg a művészi alkotásnak szárnyai vannak és végtelen területe a megvalósulás lehetőségei előtt, addig az elmélet mindig csak botladozva és dadogva követheti a nagy példaképet.

2.

A művész és a művészi alkotás számára az örök példaképp mindig az élet gazdagsága, vagyis az egyéni tapasztalatok, érzelmek, kételyek, lázongó és panaszkodó indulatok, a ritka öröm távoli szigetei, és az örök sóvárgás is az egyéni élet szépsége és álomszerű boldogsága felé. Formai szempontból az alkotó művész példát és serkentést nyerhet a hasonló szándékú és szellemű művészi alkotásokban.

A legnagyobb serkentést a forrongó társadalmi változások adják meg ott, ahol a dolgok gyorsan fejlődnek, változnak. Ahol minden nap valami újat hoz és sürget, ott nemcsak az emberi életet változnak, hanem az ember társadalmi és egyéni életében gyökerező gondolkodás is. Ahol az emberek másként élnek és gondolkodnak, ott ezt a megváltozott életkörülményeket a művészi alkotásban is ki akarják fejezni.

A forradalom mindig a művészi alkotás nagy serkentője, nagy létrehozója volt. De a művész nemcsak látja és átéli a forradalmat, hanem ő maga is egész emberi és művészi voltában magában hordja azt, mert a művészi alkotás lényege forradalmi jellegű, forradalmi serkentésű cselekedet. A művészi alkotás lényege, hogy valami újat, fontosat, nagyot és emberi létünkhöz mérten útmutatót hozunk létre. A művészi alkotásban ezért immanensen benne foglaltatik az, ami a forradalmak történelmi életében mint lényeg és örök serkentő, örök folytatást és változást igénylő emberi alkotóerő fejeződik ki.

A francia forradalom nagy gondolkodói és ideológusai nem érhették meg álmaik és történelmi terveik megvalósulását. De az ő könyveik jelentették azt a szellemi erjesztőt, amely sok mindent megértett és megmagyarázott a részt vevő kortársaknak és az utókornak is abból, hogy mi történt, és hogy ennek miért és hogyan kellett megtörténnie.

A forradalom radikális társadalmi változást jelent. Olyan változást, amelyben az ember társadalmi és egyéni élete gyökeresen megváltozik. De a forradalmi változás nemcsak a dolgok változását és helycseréjét jelenti, hanem olyan jelentős minőségi ugrást is, amelyet a rendes társadalmi fejlődés csak igen hosszú úton és nagy kitérőkkel tudna megvalósítani e forradalmi változások nélkül. S e forradalmi változások tartalmi lényege és mércéje mindig az ember emberi élete és emberi viszonyai voltak. A forradalom történelmi értékét és jellegét mindig az adja meg, hogy mennyiben járult hozzá az ember szabadságának, emberségének, alkotói lehetőségeinek a fejlődéséhez.

A forradalom radikálizmusát csakis az ember mércéjével mérhetjük és értelmezhetjük. Marx mondja ugyanis azt, hogy: „Radikálisnak lenni annyit jelent, mint a dolgokat gyökerükben ragadni meg, az ember gyökere pedig maga az ember.” Ebben a kérdésben, az ember emberi mértékében mérhető le a forradalom történelmi értéke és értelme az emberi lét számára.

Olyan társadalmat kell tehát kialakítani, ahol az ember megszűnik megvetett, elhagyott és kizsákmányolt lény lenni, ahol az emberi méltóság történelmi mércévé és értékévé válik és ez jelzi, ez fejezi ki és a jövőnek is ez tárja fel a távlatait és feladatait. Az ember csak itt és csak így érheti el a maga emberi létének és társadalmi életének az értelmét. Az emberi lét mindig a szabadság gyakorlatában, a lehetőségek emberi realitásában és közelségében nyeri el a maga értelmét. De ennek a teljes megvalósulása és tudatosítása csak a forradalom realizmusában teljesedik be.

A forradalmi korok mindig megszakítják az elsőtétedések, borús és ködös időszakok rossz látási viszonyait. Ekkor a dolgok a maguk teljes fényében, világosságában és igazi jelentőségben állnak előttünk. A forradalom mindig hatalmas, világtörténelmi méretekben valósfítja meg ezt a fényes és tiszta történelmi távlatot és nemcsak az emberi alkotó szellemnek, hanem a történelmi cselekvésnek is több és jobb terepet és utat biztosít a gyorsabb haladás számára.

A forradalom — a maga átformaló, mozgósító, lendületbe és cselekvésbe hozó folyamatával — tömegméretekben produkálja az aktív életnek, a cselekvő és értelmes életet kialakító embernek a típusát és fejlődési lehetőségét. A legtöbb ember ugyanis aluszékony, zsidadt és lusta állapotban éli le a maga pusztán éldegelő, vegetáló félig állati, félig növényi életét. A történelem meggyorsuló léptei, a forradalmi változások azonban felrázzák, felébresztik, lendületbe és mozgásba hozzák ezt az életformát és életéket.

Mert a kispolgári életforma legfőbb jellemvonása ez a passzivitás, ez a tehetetlenség és a dolgokat beváró, a dolgokat eltűrő, passzív szemlélet. Ez a kispolgári életforma olyan, mint a régi gyógyszeres üvegek, amelyeken mindig ott áll a felirat: HASZNÁLAT ELŐTT FELRÁZANDÓ!

A forradalom pedig hatalmas történelmi méretekben végzi ezt a felrázást, ezt a használat előtti újjáélesztést. Ez a felrázás, ez a megbolygatás teszi lehetővé, hogy a hamu alatt félenken meglapuló parázs, ez az elrejtőző és büntudattal formált lázadó és elégedetlen szellem az alkotó, teremtő, újjáformáló örök elégedetlenség, a kételkedés, a kritikailag gondolkodó, élő és cselekvő igazi emberség végre fellobbanjon, és fellángoljon a vágy a szebb és a tartalmasabb élet iránt.

Ez a felrázás teszi lehetővé, hogy az emberi öntudat ráébredjen a maga történelmi hivatására, a valóságra és ennek értelmére, és e szerint éljen és cselekedjék is.

A forradalom, az újrakezdés, a lázadás a felesleges lerombolásával kezdi meg új életét és új viszonyát a megváltozott történelmi környezetben. Ebben az új helyzetben, amikor az új távlatok és új lehetőségek szabják meg a feladatokat és történelmi szükségszerűségeket, mindig előbb jelenik meg az, amit tenni kell, mint az, hogy hogyan és mikor kell azt megtenni. És ahogyan tisztul

a jövő és a történelem kibontakozó új képe, úgy homályosodik el a múlt és a hagyomány képe is. A forradalom lángja elsősorban a kibontakozó jövő megvilágítására szolgál.

A forradalmi fejlődés kezdeti szakaszaiban mindenki a jövővel foglalkozik és igen keveset törődik a megtett úttal, a hagyományokkal, a kulturális örökséggel, az átértékelés és a történelmileg újrafogalmazott hagyományok kérdésével. Ezekben az időszakokban történik a múlt radikális tagadása, következik az éles és a néha kegyetlenül kemény fordulatok és merev megoldások sorá. A forradalmak nem véletlenül kezdődnek a templomok lerombolásával, a papok és a vallási hagyományok elvetésével.

Ezek a forradalmi fordulatok kevés érzéket mutatnak a finomabb és pontosabb értékelésre, a különválasztások és megkülönböztetések alkalmazására.

Pedig a hagyomány szó még nem tesz különbséget a források és az irányok jellege között. A hagyomány zsákjában egymás mellett ott vannak a vallási predikációk és a vallás áldozataivá vált eretnekek. Ott vannak a papi és világi hatalmasok és az ellenük lázadó forradalmi szellem megvalósítói.

Mert hagyomány lehet nemcsak a fennálló helyzet merev és minden újítástól elzárkózó társadalmi gyakorlata, hanem a művészi és tudományos újítások és forradalmi új alkotások gyakorlata is.

A forradalmárok e folyamatban nemcsak a fel-fellobbanó lángok, hirtelen feltörő robbanások és földrengések képeiben jelennek meg, hanem a hamu alatt parázsló, majd hirtelen fellobbanó lángok képeiben is. A közöttük levő hosszú némaság és mozdulatlanság időszakait mégis összeköti a forradalmi mozgalmak, a lázadások, kisebb-nagyobb radikális művészeti és tudományos jelenségek sorozata. Ezek jelentik a magányos oszlopokat, amelyekre később a hid korszakokat és tájakat átívelő acélteste épül. A reakciós legendák, a hamis és hamisító tudatok haldokló tájain mégis hidak épülnek a jövő felé.

A szolgaság és embertelenség sohasem lehet általános és történelmi érdek. Minél többen érzik a maguk szükségleteinek, a maguk történelmi érdekeinek a forradalmi változást, annál biztosabb, hogy ez egyszer meg is fog születni nemcsak a rabok képzeletében és vágyában, hanem az útni és rombolni kész ökölben, a fegyvert szorongató marokban, a továbblépni akaró, megláncolt lábokban is.

Lenin írja egy helyütt: „Ha a geometria sarktételei az emberek érdekeibe ütköznenek, minden bizonnyal megcáfolnák őket.”

A forradalom igazi jelentősége épp az, hogy az emberek igazi érdekeit, az emberségük megvalósulásának az érdekét világítja meg és tudatosítja bennük a cselekvő szenvedélyig.

A hamis hagyományok és vélt érdekek hamis tudata olyan nagy akadályt és nehézséget jelent, hogy azokat csak a legnagyobb forradalmi mozgalmak tudják megváltoztatni, mert „Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára” (Marx).

A forradalmi fejlődésnek, a forradalmi mozgalomnak az a célja, hogy felszabadítson bennünket a múltnak e lidércnyomása alól. E harcban a múltnak azokat a hagyományait hívja segítségül, amelyek a jövő igazi szövetségeseiként lehetnek velünk. A forradalmi mozgalmak és jelenségek hagyományainak a feltárása a történelmi fejlődés számára jól járható utat és hidat jelent. A forradalmi hagyományok feltárása és továbbfejlesztése az új történelmi öntudat megerősödését és harmonikus továbbfejlesztését jelenti. Jelentősége abban van, hogy megakadályozza azt a történelmi tudathasadást, amely a múlt és a jövő képét szétválasztja bennünk.

Pedig a forradalmi tudat, a forradalom realizmusa épp ezt a teljes és gazdag történelemképet állítja helyre. Ennek a történelemképnek az igazsága épp abban van, hogy az ellentmondások és azok gazdag és bonyolult kapcsolatai hogyan egészítik ki egymást, hogyan változtatják és hozzák létre önmaguk ellentétét és módosult másletét. A történelem folyamata mindig a legnagyobb és leggazdagabb tárháza volt az ellentmondásoknak.

A történelem nagy kérdése mindig az volt, hogy felismerjük ezekben az ellentmondásokban azt a titkos mozgató, lendítő és forrongó erőt, amely

minden változásnak a mélyén rejlik. Ez a nagy belső erő eddig mindig úgy jelent meg előttünk, mint egy kiismerhetetlen és démoni titkos erő, amelyet csak sejteni lehet, de megismerni és hasznosítani már nem.

A marxizmus legnagyobb gazdagsága és történelmi vívmánya éppen az, hogy a történelemnek ezt a titkos, belső erejét nemcsak megnevezte és gazdagon elemezte, hanem a forradalmi gyakorlatban hasznosítani is tudta. Ennek a tudatalatti titkos erőnek, a történelem dialektikájának az ismerete és alkotói felhasználása nélkül nem jöhetett volna létre sem az októberi forradalom, sem a későbbi győztes forradalmi mozgalmak sorozata.

5.

Az irodalom (mint általában minden művészet) számára ez a folytonosság, amely összekapcsolja a haladó, humanista hagyományokat és a jövő utópisztikus képét. Ezt a folytonosságot csak a reális társadalmi gyakorlat tudja történelmi folyamattá változtatni át.

Az irodalom szervezesebben kapcsolódik a kulturális hagyományokhoz, mint a történelmi fejlődés más területe. Ez annál is inkább így van, mert az irodalmi kifejezés a hosszú évszázadok folyamán kialakult és tovább fejlődött nyelvi és irodalmi formai keretek közt folyik. Egyetlen új irodalmi mozgalom sem tud oly mértékben radikális lenni, hogy túllépjen ezeken a kereteken, és elvesse az irodalmi fejlődésnek minden eddigi eredményét és hagyományát.

Ez annál is nehezebb, mert az új tartalmak néha rugalmasan és megújulva simulnak a régi tartalmakhoz. A szonett például igen régi több száz éves költői formát jelent, de számos nyelv- és formaújító forradalmár költő alkalmazta.

Ezeknek a költőknek a listája igen változatos és gazdag, és köztük éppoly nagy számban szerepelnek a forradalmárok és újítók, mint a klasszikus és akadémikusnak titulált alkotók. Mert szonettet nemcsak Valéry és Rilke írt, hanem a kommunista József Attila és Aragón, a forradalmár Pablo Neruda és Johannes Becher.

Mégis elmondhatjuk, hogy ezek közül egyik sem vált konzervatív vagy reakciós költővé azért, mert számos témáját szonettben fejezte ki. József Attila példája ékesen bizonyítja, hogy néha épp a legforradalimbib mondanivalónak adott leginkább kötött és szabályos versformát. Amikor azt írta, hogy hanyag társadalmunkra szabatos szava van, akkor nála ez azt jelentette, hogy a költői harmóniát, a szabatos és pontos kifejezést, a művészi forma zárt és önálló harmóniáját szegezte szembe a rendtelenséggel, embertelenséggel.

A fennálló társadalmi helyzet kritikája vagy védelme nincs nyelvhez és irodalmi kifejező formához kötve. Sokkal inkább kapcsolódik az alkotó művész életkorához és lázadó vagy békésen szemlélődő lelkialkatához. Ha például a két háború közötti francia és szovjet irodalmat szemléljük, akkor mindkettőben egyformán látunk hagyományosan realista és merészen újító kísérletező irányzatokat és művészi kifejező formákat. Ez így van a húszas években és csak a sztálinizmus fénykorában szorulnak háttérbe a modern kifejezési formák. Csak ekkor válik uralkodó irányzattá egy konzervatív és az adott politikának megfelelő művészi kifejezési forma.

A társadalmi és politikai helyzet, a politikai áramlatok sokkal inkább hatnak a témaválasztásra, mint a kifejezési formákra és a költői nyelvre.

6.

Milyen lehet tehát az irodalom szerepe és a belső társadalmi élete a forradalom szolgálatában, miben lehet és kell is, hogy a forradalom szövetesége legyen?

A nagy írók művei mindig párhuzamosan olvashatók a forradalmi mozgalmak történetével. Ezt a belső rokonságot, ezt a társadalmi párhuzamot éppen úgy megérthetjük a forradalom, mint az irodalom felől. A nagy írók művei azért is lehettek a forradalom előhírnökei, mert lehetővé teszik és mindig is tehetik az ember felrázását és öntudatra ébredését. Az irodalom ezért mindig a törté-

nelem jó szövetségese, mert történelmi öntudatra nevel, mert új megvilágításba helyezi az emberiség fejlődésének a távlatait és akadályait. Az irodalom a kritikai gondolkodásra való neveléssel lehetővé teszi, hogy könnyebben felismerjük igazi társadalmi helyzetünket és az ebből származó következményeket. Ebben az értelemben teljes joggal mondhatja Lukács György a *Különosság* című könyvében, hogy a művészet az emberiség fejlődésének az öntudata.

Az irodalom történelmi hivatása, hogy kellemetlen emlékeztető és kínos öntudatra ébresztő legyen, ezért nem hagy nyugodni és elszenderülni. Arra kényszerít, hogy a kellemetlen, a kínos és a fájó igazságokkal szembenézzünk, és hogy azokat nemcsak elfogadjuk, hanem később szépnek és emberileg igaznak ismerjük el. Ez az irodalom nemcsak kellemetlen és kínos, hanem néha már-már szinte elviselhetetlenül kegyetlen is az igazság szüntelen feltárásával, az igazság elismerésére való makacs törekvésével.

De a kispolgár számára, aki megszokta, hogy kényelmesen és nyugodtan szenderegjen a langyos melegben és kegyetlenségnek tartja, ha őt ebben a boldog lustaságban, ebben a szendergésben, a feledésnek ebben az önámító álmában megbolygatják, az ilyen ébredés kínos és kellemetlen. Olyan kínos, mint amikor a boldog aluvóra rázúdítják a vödör hideg vizet. Ekkor nemcsak a káromkodások és fenyegetések jönnek, hanem a makacs ellenállás és a viszszaütás állandó gesztusai is.

A nagy irodalom a sebekre, a fájdalokra, a megalázottságra és az embertelen helyzetre irányítja a figyelmet. Épp ezzel a mozdulatával, ezzel a módszerével jelzi a forradalom számára azt, hogy ezen a téren mi is a tenyivaló, mit kell a társadalmi változásoknak majd helyrehozniuk, mit is kell megváltoztatni, eltüntetni, lerombolni, mit kell másképp értelmezni és ápolni az emberség nevében.

Ady híres megfogalmazásában ez így szól:

*A mában élni a Jövőért,
Az újnak tenni hitet:*

A mában élni jelenti a kritikus szellemet, az éberséget, a kritikai távlatot, a bajokra, betegségekre való éles és helyes rámutatást. A holnapért való élet azt a vágyat és akaratot jelenti, hogy holnap másként akarunk élni, mint ma, és ennek a holnapi újnak, ennek a változásnak teszünk hitet.

A holnapi változások hitét és szükségességét énekli meg Radnóti Miklós immár klasszikus verse is:

*„Ember vigyázz, figyeld meg jól világot:
ez volt a múlt, emez a vad jelen, —
hordozd szivedben. Éld e rossz világot
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
hogy más legyen.”*

(Nem bírta hát...)

Az írónak is, ha hű akar maradni e hivatás nagyságához és értelméhez, őriznie kell szívében e rossz világot és úgy kell róla írnia, hogy a forradalom megvalósítói ezeket az útjelzéseket megértsék és az emberibb viszonyok felé irányítsák a társadalmi változások épülő útvonalát.

Az irodalom szerepét ebben a társadalmi funkcióban kell felismerni és megvalósítani. De ezt csak az az irodalom teheti meg, amely felül tud emelkedni az apró-cseprő hétköznapi látzatán és az emberi lét nagy kérdéseit a legmagasabb színvonalon és a legnagyobb társadalmi hittel és művészi kifejező erővel tudja megvalósítani.

De ennek az igénynek a megvalósítói nemcsak a legnagyobb művészek, hanem az emberi méltóságnak, a forradalmi magatartásnak is egyben a legszébb példáit jelentik. Ilyen példa a mai távlatból Brecht és Pablo Neruda, Aragon, Déry Tibor és József Attila.

A szerény tehetségű, epigon kísérletek a legjobb szándék mellett is csak szánalmas kísérletek lesznek. Az irodalomhoz nem elég a forradalmi öntudat. Az egyik forradalmárból csak gyenge irodalmár lesz, a másiból pedig egy Ady vagy József Attilához hasonló jelenség. Ha a forradalmi magatartáshoz kiváló költői tehetség és felkészültség is járul, akkor igazán jelentős irodalmi jelenség lesz.

A legszebb és legérzékenyebb melódiát a legnagyobb művészeknek kell eljátszaniuk. Mert ha nem így van, akkor ebből is csak vásári cikornyázás lesz, nem igazi művészi alkotás gazdag dallama.

7.

Az irodalom igazi, természetes fejlődését néha épp a kritika önkényes és uralkodó fellépése gátolja legjobban. A sztálinizmus nagy korszakában a kritikus a mindentudó néptanító és a párttitkár különös ötvözete volt. E korszakban a kritikus személyében a párttitkár személye volt mindig túlsúlyban.

A párttitkár kiszabta a feladatokat, kioktatta az írókat, és végül ellenőrizte a feladatok végrehajtásának a módját is. A kritikusok szokásos módora volt, hogy királyi többszámaban szóltak az írókhoz, akik valahol a bűntudat mélyén kuporogtak. A királyi többszámaban hozzájuk szóló mennyei hang a mondanivalót rendszerint úgy kezdte, hogy: MI ELVÁRJUK, MI MEGKÖVETELJÜK, FELADATUL SZABJUK MEG ezt és ezt vagy azt és azt. És az íróknak nem maradt más hátra, mint hogy engedelmeskedjen, ha el akarta kerülni a kiátkozást és a hasonló megtorló intézkedéseket.

A kritika e korban ideológiai funkciót töltött be. Ez a funkció nagyon is konkrét és nagyhatalmi pozíciókból adta ki a maga rendeleteit, utasításait és irányvonalát. Az irodalomnak csak a tartalmi-politikai kérdései voltak mérvadóak. A szakmai, művészeti, formai kérdéseket csak mint egyéni rögeszméket, bűnöket és többé-kevésbé gyanús elhajlásokat tartották számon. A kritika, mivel nem ismerte a művészet művészi voltát, nem is viszonyulhatott e kérdéshez mint művészi kérdéshez. Ideológiai funkciót végzett, és ezt az ideológiai funkciót az ideológiai bizottságok aktuális állásfoglalásai, határozatai és döntései határozták meg.

A kritikus közvetítő volt a politikai fórumok és az írók közt. Szerepe az utasítások, irányelvek és döntések meghirdetése és végrehajtása volt. Ezért elsősorban csak a politikai élet aktuális feladatait és történelmi fordulatait figyelte és ebben a helyzetben a többi már nem is volt fontos.

Az író megkapta a maga feladatát, kiszabott büntetését vagy a bűnbocsánat feltételeit, és a feladatokat, mint a kisdíáknak, meg kellett oldania. A kritikus mint egy mindenható személy szólt az alárendelt viszonyban élő íróhoz. A kritika volt az irodalomnak a gyámja, tanítója és párttitkára egy személyben. Ez az új szentháromság teljesen meg is felelt ennek a módosult vallási légkörnek, ahol a kiátkozások, büntetések és bűnbocsánatok rituáléja nyerte el a maga pirosra mázolt új életét. Az irodalom a kiskorú gyerekek szerepére volt kényszerülve. A gyerekeknek pedig kötelességük, hogy a tanító bácsi utasításait és rendeleteit végrehajtsák.

Ily módon a kritika mindjobban eltávolodott az irodalomtól és egyre kevésbé értette meg azt, hogy az író másként is tud gondolkodni és írni, mint ahogyan azt tőle elvárják, mint ahogyan azt a határozatok, döntések és utasítások fogalmazványaiiban szerepel.

A szocialista realizmus elmélete is elsősorban ezt az államilag megszabott és irányított irodalmat akarta szolgálni. Ezért cseppet sem véletlen, hogy ennek az elméletnek a legnagyobb és leghangosabb szószólói az ideológusok és a szolgalelkű kritikusok táborában voltak. Az írói ösztön ezúttal is helyesen megérezte, hogy minden kívülről jövő elmélet, minden normatív és kényszerű hivatalos irányzat csak árthat a művészi alkotásnak. A művészi alkotás egyik legfontosabb jellege az, hogy a maga belső törvényszerűségei szerint alakul ki. A művészi alkotás a maga sajátos belső törvényszerűségeit ismeri csak el irányító és alkotó erőként.

Aki pedig alkot, az nem figyel sem a normákra, sem a körülötte és mögötte burjánzó különféle elméletekre.

Ennek az áramlatnak az ellenlábasként jött létre az az igény és kívánság, hogy az irodalomnak és a kritikának egyaránt szabadabb és művészebb igényeket kell teljesítenie. Az írónak az életet kell figyelnie és ismernie, az életet kell teljes művészi egyéniségével átélnie és alkotásaiban kifejeznie.

Az alkotó író számára az élet a normatív és a kritika és az irodalomelmélet csak utólagos, az irodalom után lépkedő Post festa jelenség lehet. A kritikának az irodalomból kell tanulnia, és így kell kialakulnia egy helyesebb és mérvadóbb irodalomtudománynak.

Ez a törekvés azzal az igénnyel jött létre, hogy helyreállítsa az egyensúlyt az élet és az irodalom közt és a tőlük mindjobban eltávolodó politikai hatalom képviselőit és azok módszereit eltávolítsa a közvetlen hatás és irányítás lehetőségétől. De ez csak egy lényegesen megváltozott és állandóan változó politikai légkörben lehetséges. A politikai tényezők sohasem mondanak le teljesen arról a lehetőségről, hogy bizonyos hatást gyakoroljanak az irodalom, a művészet és a tudomány fejlődésére. A sztálinizmus kora és az azt követő események meggyőzően bizonyítják ennek a társadalmi gyakorlatnak a fennállását.

A kritika és az irodalom e korban egyenrangú félként próbál élni és létezni egymás mellett. Ez azt jelenti, hogy sem a kritika nem akar oktatni és utasításokat adni az íróknak, sem az író nem akar elzárkózni a kritika szava előtt. Ez a helyzet a termékeny együttműködés lehetőségeit és szűkességét tárja fel az irodalom előtt.

A művészi önállóságra és a belső parancsra történő művészi alkotás igényét József Attila fogalmazta meg a legszebben:

*Az én vezérem bensőmből vezérel!
Emberék, nem vadak —
elmék vagyunk! Szívünk még vágyat érlel,
nem kartoték adat.
Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
Jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!*

(Levegőt)

József Attila ars poeticája a maga gyakorlatában magában foglalja a játéknak, a kísérletezésnek, a boldogan végzett munkának is az igényét. Ezért csak így tudja felelősségteljes hivatását betöltenie. Az igazi rendet csak a szabadság adhatja meg, amely nem parancsokat és utasításokat ad, hanem megértő, megbocsátó szóval igyekszik segíteni a művészet fejlődésén. Ezért a művészek játékait, kísérletezéseit, formai igényeit és gondjait nem tartja felesleges és mellékes dolognak, hanem a művészet belső igényének. József Attila nagy verse nem véletlenül azonosítja a levegővel a szabadságot: Szabadság nélkül nem lehet sem élni, sem dolgozni. E nélkül nincs emberi élet.

A művészi alkotás belső fejlődésének a legfontosabb létfeltétele a művészi alkotás belső szabadsága és belső, önálló szellemű igényessége. De ez csak a szabad és humanizáció jegyében fejlődő társadalomban lehetséges. Társadalmi szabadság nélkül művészi szabadság nem jöhet létre.

A művészi szabadságnak a másik lényeges alkotóeleme az, hogy az írónak ne kelljen félnie semmilyen irodalmi program vagy recept kötelező és normatív szerepétől. Az írói alkotás lényege épp az, hogy az írók alkotás közben csak a maguk belső igényeit és művészi képzeletét igyekezzenek követni.

A művészi alkotás mindig az irodalomelmélet és a kritika előtt jár. Mindig ez az elsődleges. A kritika feladata az, hogy kövesse és elemezze ezt a művészi gyakorlatot és igyekezzék ebből levonni a maga művészi tanulságait. Húsz-harminc nagyszerű regény alapján egy jó regényelméletet lehet megírni, de száz regényelmélet sem adhat jó receptet és segítséget arra nézve, hogyan kell jó regényt írni. Az író számára néhány jó regény tanulmányozása adhat ugyan némi segítséget a formai és szerkezeti kérdésekben.

Az írónak a maga életében és munkásságában minduntalan önmagával kell szembenéznie. Ezt a szembenézést, ezt az igazságot tisztelő és megszólaltató magatartást kell minduntalan kifejeznie alkotásaiban is. Az írónak magának kell bejárnia a maga poklát és erről kell írnia, mert ez az ő élete és igazi munkája. Mindennap le kell nyelnie egy békát (az igazság keserű és üdörítő piruláit). Ez nagyon kínos és nehéz feladat, de enélkül nincs és sohasem lesz nagy irodalom. Minden igazságnak a legfájdóbb oldala épp az, amely rólunk szól. Aki nem tudja átszenvedni és átélni emberi létének keserű és fájdalmas igazságait, az nem méltó az írói hivatásra, az írói életre. Aki mindig kellemes, jó, könnyen népszerűvé váló és gyorsan eladható dolgokat gyárt, az csak ügyes kereskedő és kereskedelmi ügynök lehet.

Ennek a hivatásnak megvan a társadalmi értéke és komoly szerepe, de nem az irodalomban, hanem a kereskedelemben. Az irodalmat pedig ne keverjük össze sem az önkényes politikával, sem a kereskedelemmel, sem az önmotogató vásári komédiával és népszerűséghajhászással.

Csak ennek a szellemnek és légkörnek az ismerete és elismerése adhatja meg a kritikának is az igazi hitét és alkotói érvényét.

9.

A harmadik korszak, amelynek a kibontakozását és első jeleit napjainkban látjuk, sok új jelenséget és kritikai módszert hoz magával. Ez a kritikai irányzat és módszer az önállósulni akaró kritika hamis tudatában él és mellőzi a művészi alkotás elsődlegességét és példamutató voltát.

A strukturalista módszer kezdetei és forrásai az orosz formalista iskola hagyományaiból indulnak ki. A költői nyelvnek, a művészi kifejezésnek és a művészet belső sajátosságainak szenteli minden figyelmét és elemzőkészségét. A kezdeti szándékok és ihletések kétségtelenül érdekesek és méltóak a kritika hivatásához. De ez az érdekes módszer újabban a pusztán technikai elemzésnek egy száraz és gépesített változatával jön elő. Egy-egy irodalmi elemzés olyan, mintha nem is a művészethez értő és művészi érző és gondolkodó kritikus végezné, hanem egy elektronikus számítógép. Az irodalmi mű ebben az elemzésben teljesen elveszti irodalmi, művészi jellegét; egyéni léte és szerepe csak az, hogy adatokat adjon egy ilyen elektronikus gépi elemzés számára. Az ilyen elemzést végző kritikusok nagyon erőlködnek és törekednek arra, hogy munkájuk gépiesen hideg és száraz legyen és oly pontos, mint a jól működő elektronikus számítógépek munkája. Az ember és az emberi jelleg teljesen mellőzött jelenség lesz és a művészi jelleg is feleslegessé válik ebben az elemzésben. Az ilyen művészet és az ilyen tudomány az ember lassú halálát jósolja és sejteti meg. Márpedig ahol az ember elhalásáról van szó, ott a művészet és a művészi jelleg is értelmét veszti. Ebből kifolyólag a művészettel foglalkozó elméletek és tudományok is mellőzhetik a művészet művészi jellegét és az ennek megfelelő művészi elemzést.

A gépek dialógusa alakul ki, mert az ember és az emberi a lassú elhalást sejtetve és jelezve készülődik a távozásra.

Ugyanezzel a jelenséggel van kapcsolatban a száraz kritikai metodológia kialakulása is. Ez más irányból közelíti meg a tárgyat és módszerei is mások, de az eredménye hasonló: a művészet lassan itt is eltávozik és kihal.

Az ilyen kritikát, irodalomtörténetet és művészetelméletet többé nem érdekli a művészi alkotás. Csak magával az elmélettel foglalkozik az elméleti problémák ürügyén. A művészi alkotás mint téma és tárgy csak mellékesen bukkan fel.

A kritika itt önállósul az irodalomtól. A kritikus csak azokról a kritikai és elméleti munkákról beszél, amelyek e témával foglalkoznak. Behatóan elemzi mindezt és ismerteti őket, de hogy valójában milyen is a regény, színdarab vagy vers, amelyről szó van, az magában véve nem is érdekes és kívül is esik a vizsgálat tárgyán. Úgy használja fel a kritikai szakirodalmat, mint a rokkant a mankót. Nélküle egy lépést sem tud tenni, és nem is tudja elképzelni azt, hogy lehet-e egyáltalán egy szépirodalmi alkotásról kritikai elemzést írni hatalmas szakirodalom nélkül.

Természetesen itt a szakirodalom a fontos, ez az elsődleges, maga a szépirodalmi alkotás csak mellékes és ürügyül szolgáló dolog.

A szépirodalmi alkotást ily módon már nem is lehet megközelíteni, annyira eltorlaszolták az utat a felgyülemllett elméleti művek.

Ennek a kritikai gyakorlatnak eredményeként kezd egy olyan téves nézet kialakulni, hogy a jövőben egy Tolsztoj- vagy Stendhal-monográfia érdekesebb és fontosabb lesz, mint az említett írók művei.

Az ilyen elemzések tehát csak egy technikai leltárt adnak a problémákról és teljesen mellőzik a szépirodalmat. Emellett egy ilyen elemzést teljes sikerrel lehet elvégezni a rossz újságcikkeken is éppúgy, mint a jeles regényeken. A művészi kvalitás és művészi jelleg nem fontos, mert csak a nyersanyag és az épület váza az elemzés tárgya.

A teljes és immanens irodalmi kritika kerüli az ilyen végleteket. A marxizmus mint kritikai módszer a művészi alkotás totalitásából indul ki és ezt a totalitást a módszer teljességével és sokoldalúságával igyekszik kifejezni.

10.

Összefoglalásul a következőket jegyezzük meg:

Az irodalom és a forradalom viszonyát és helyes értelmezését mindig a dolgok lényegéből kiindulva adhatjuk meg. Kerülnünk kell a hamis végletek és az egyoldalú, kívülálló megközelítések kísértését. Az irodalom társadalmi jelenség, mert a társadalmi életben jön létre, ott fejlődik vagy sorvad el. Ezért csak a társadalmi élet egészében érthetjük meg teljesen. De a teljes megértéshez nélkülözhetetlen az elemzésnek és magyarázatnak a teljessége is, amely a társadalmi, egyéni, lélektani, esztétikai kérdéseket egyforma igény-nyel és eredménnyel elemzi és értelmezi.

Az irodalmi mű, mivel a társadalom egészéből szívja éltető nedveit, mivel a társadalom egészéből jött létre mint lényeg, mint a történelmi gondolkodással rokon művészi szintézis, a társadalom egészének az értelmét és ennek az értelemnek a lényegét van hivatva kifejezni és történelmi távlatban rögzíteni.

Az irodalmi mű csak akkor állhat a társadalmi haladás szolgálatában, ha művészi minőségében egyben méltóan képviseli irodalmi mivoltát és művészi jellegét. A méltatlan irodalmi alkotások nemcsak a maguk irodalmi jellegét és szerepét hozzák rossz hírbe, hanem a haladás és a forradalom eszméjét is, amelyet pedig szolgálni igyekeznek.